

ТРАДИЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВИЩОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ІСТОРИЧНОМУ ДИСКУРСІ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ

TRADITIONS OF DOMESTIC HIGHER LEGAL EDUCATION IN HISTORICAL DISCOURSE: SOME ASPECTS

Серединко А.А., аспірантка кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародний гуманітарний університет

Стаття присвячена теоретико-історичному аналізу становлення та розвитку вітчизняної вищої юридичної освіти. Встановлено, що генеза становлення та розвитку вищої юридичної освіти на українських землях умовно поділяє на декілька етапів: 1) XVIII ст. – початок XX ст. – зародження юридичної освіти на українських землях; 2) 1917–1991 роки – цей етап припадає на радянський період; 3) 1991 рік – сьогоднішній день – розвиток та реформування юридичної (правничої) освіти в незалежній Україні.

Детально проаналізовані особливості розвитку вищої юридичної освіти на українських теренах починаючи з XVII–XVIII ст. Водночас, відмічено, що українські землі були роз'єднані та перебували у складі декількох держав, що не могло не вплинути на подальший розвиток вищої юридичної освіти в Україні.

Вказується на те, що значні зміни в історії розвитку вищої юридичної науки припадають на радянський період. Особливість вищої юридичної освіти в радянський період – забезпечення радянського державного будівництва. Відмічається, що на початковому етапі становлення радянської держави юридична освіта стала прерогативою інститутів, була запроваджена заочна форма навчання; починаючи з кінця 50 – поч. 60-х рр. відбулися кардинальні зміни в системі вищої юридичної освіти: збільшився контингент студентів, зросла кількість кафедр, кількість захищених кандидатських та докторських дисертацій, розширилась підготовка педагогічних кадрів, відбулась демократизація навчального процесу та управління навчальними закладами, були підготовлені та видані нові підручники й навчальні посібники для юридичних вузів, зокрема й українською мовою тощо.

Наголошено, що з проголошенням незалежності України почався новий етап розвитку вищої юридичної освіти. Автором окреслено сучасний стан та тенденції розвитку вищої юридичної освіти із зазначенням характерних рис: збільшення в геометричній прогресії кількості закладів, що випускають юристів-правників; недостатньо задовільний рівень підготовки юристів непрофільними закладами вищої освіти тощо.

Ключові слова: вища юридична освіта, генеза, тенденції, розвиток, заклади вищої освіти, реформа вищої юридичної освіти, історичні реалії.

The article is devoted to the theoretical and historical analysis of the formation and development of domestic higher legal education. It has been established that the genesis of the formation and development of higher legal education in Ukrainian lands is conditionally divided into several stages: 1) XVIII century. – the beginning of the 20th century. – the origin of legal education in Ukrainian lands; 2) 1917–1991 – this stage falls on the Soviet period; 3) 1991 – the present – development and reform of legal education in independent Ukraine.

The peculiarities of the development of higher legal education on Ukrainian territory starting from the 17th–18th centuries are analyzed in detail. At the same time, it was noted that Ukrainian lands were separated and were part of several states, which could not but affect the further development of higher legal education in Ukraine.

It is pointed out that significant changes in the history of the development of higher legal science occurred during the Soviet period. The peculiarity of higher legal education in the Soviet period was the provision of Soviet state building. It is noted that at the initial stage of the formation of the Soviet state, legal education became the prerogative of institutes, correspondence form of education was introduced; starting from the end of the 1950s and the beginning of the 1960s, radical changes took place in the system of higher legal education: the number of students increased, the number of departments increased, the number of defended candidate and doctoral theses increased, the training of teaching staff expanded, the educational process and management of educational institutions were democratized, new textbooks and study guides for law schools were prepared and published, in particular in the Ukrainian language, etc.

It was emphasized that with the declaration of Ukraine's independence, a new stage in the development of higher legal education began. The author outlines the current state and trends in the development of higher legal education, indicating the characteristic features: a geometric increase in the number of institutions that graduate legal professionals; insufficiently satisfactory level of training of lawyers by non-specialized institutions of higher education, etc.

Key words: higher legal education, genesis, trends, development, institutions of higher education, reform of higher legal education, historical realities.

Постановка проблеми. Юридична освіта як елемент національної правової системи нашої держави має важливе значення у цивілізаційному виборі України і розвитку суспільних відносин. Саме юридична освіта є обов'язковим базисом для результативного реформування правової системи України, котрий забезпечить побудову нашої держави як правової й соціально сприятливої, інтегрованої у світовий та європейський простір, закладе надійну основу для успішної професійної реалізації фахівців-юристів, стати чинником позитивної трансформації правової свідомості та правової культури наших громадян [9, с. 57].

В умовах реформування вищої юридичної освіти в Україні актуалізується завдання пошуку принципово нових підходів при вирішенні питання щодо вдосконалення правничої освіти, що спрямовані на модернізацію та підвищення якості вищої юридичної освіти, визначення стратегії її подальшого розвитку. Побудова європейського освітнього середовища має здійснюватись з урахуванням всього накопиченого історичного досвіду. Лише розуміння

попередніх систем освіти, аналіз їх сильних та слабких сторін дозволить провести успішну реформу вищої юридичної освіти та інтегруватися в європейський та світовий інтелектуальний простір.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями історичних аспектів розвитку вищої освіти в Україні займалися такі науковці, як-то: Н. Бондар, В. Венедиктова, С. Гончаренко, О. Горяга, А. Король, О. Корольков, Г. Кравчик, В. Кремень, М. Лоджук, В. Опришко, І. Пердерій, І. Тишкович, М. Ярмаченко та ін. Проте, особливості становлення та розвитку вищої юридичної освіти не привернули належної уваги з боку наукової спільноти, що і обумовило актуальність дослідження.

Мета наукового дослідження полягає у встановленні закономірностей становлення та з'ясуванні особливостей розвитку юридичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. З кінця XIX ст. юридична освіта, як елемент правової системи, набула популярності по всьому світу, що пов'язано, передусім, із

потребою правового регулювання суспільних відносин у сучасних державах [3, с. 101].

Н. Бондар становлення вищої юридичної освіти на українських землях умовно поділяє на декілька етапів: 1) XVII–XVIII ст. – зародження юридичної освіти на українських землях; 2) XIX – початок XX ст.; цей етап пов'язаний з діяльністю імператорських університетів – Харківського, Київського та Новоросійського та продовження діяльності Львівського університету, відкриттям Чернівецького університету; 3) 1917–1991 роки – цей етап припадає на радянський період; 4) 1991 рік – сьогоднішня – розвиток та реформування юридичної (правничої) освіти в незалежній Україні [1, с. 3].

Історія розвитку юридичної освіти у класичних університетах на території сучасної України бере свій початок із XVII ст. Найстарішим в Україні навчальним закладом, який готує фахівців правознавців є Львівський національний університет імені Івана Франка. Юридичні факультети було також відкрито у Харківському (1805 р.), Київському (1835 р.), Новоросійському (1864 р.), Чернівецькому (1875 р.), Таврійському та Катеринославському (1918 р.) університетах [2]. Організація навчального процесу в них була майже такою, як і в західноєвропейських університетах, однак, на відміну від останніх, в цих університетах не було богословських факультетів. Вони готували чиновників, юристів, працівників освіти [6, с. 10–12].

Зародження та розвиток юридичної освіти на теренах України прийнято пов'язувати з початком XVII століття, коли 20 січня 1661 року було засновано Львівський університет на базі школи при Львівській єзуїтській колегії. Н. Бондар описує його діяльність наступним чином: «серед чотирьох факультетів було створено юридичний факультет, який називали факультетом «обох прав», адже на ньому головували фахівці із канонічного та римського права. У 1773 році зі скасуванням ордену єзуїтів була припинена діяльність Львівського університету. 21 жовтня 1784 року австрійським імператором Йосифом II була відновлена діяльність університету, який у своїй структурі мав філософський, теологічний, медичний та юридичний факультети. Юридичний факультет готував державних чиновників у сфері права – суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів. Навчання та викладання відбувалося німецькою і латинською мовами, але вже в 1869 році почали використовувати польську, іноді українську мову. На початку діяльності юридичний факультет Львівського університету складався з чотирьох кафедр, а саме: кафедри політичних учень й австрійського законодавства; кафедри природного права, права народів та інституцій; кафедри цивільного, пандектного та кримінального права і кафедри канонічного права, пізніше кафедральна структура була значно розширена, з'явилися, наприклад, кафедри польського права, німецького права, вексельного права, торгового права тощо» [1, с. 3].

Нову сторінку та вектор в історії розвитку юридичної освіти в Україні розпочато з заснування у 1805 році з ініціативи видатного українського вченого, освітянина і громадського діяча В. Кармазина Харківського університету. Як і переважна більшість вищих навчальних закладів цього періоду, університет має чотири факультети: історико-філологічний, фізико-математичний, медичний та юридичний.

Як відмічає Н. Бондар, на юридичному факультеті діяли кафедри: енциклопедії та історії філософії права, кафедра політичної економіки та статистики, римського права, цивільного права та судочинства, торгового права, кримінального права та судочинства, фінансового права, міжнародного права, поліцейського, церковного права та історії руського права. Державних стандартів підготовки фахівців-юристів не було, але можна простежити закономірності щодо зміни навчальних планів відповідно до зміни тогочасного освітнього законодавства, а саме – прийняття

Університетських статутів 1804, 1835, 1863, 1884 рр. Всі навчальні предмети поділялись на загальні, суто юридичні та камеральні. Особлива увага приділялась вивченню римського права [1, с. 5].

Значною подією в історії розвитку юридичної науки на теренах України стало заснування 6 січня 1818 р. в Одесі престижного навчального закладу закритого типу – Рішельєвського ліцею, в якому поєднувалась середня школа з вищими юридичними курсами. Досліджуючи це питання, О. Горяга відмічає: «Вищою на державному рівні юридична освіта в Рішельєвському ліцеї набула в 1847 році, коли випускники юридичного відділення Рішельєвського ліцею вперше отримали дипломи і значки державного звання про вищу освіту. Наступний етап розвитку юридичної освіти в Одесі пов'язаний зі створенням на базі Рішельєвського ліцею Імператорського Новоросійського університету, який було відкрито 1(13) травня 1865 року. Результатом синтезу юридичного і камерального відділень Рішельєвського ліцею став юридичний факультет» [3, с. 103].

Наступний етап розвитку юридичної освіти на українських теренах пов'язаний з відкриттям в 1834 році університету Св. Володимира в м. Києві. З початку цей університет мав лише філософський факультет, а згодом відкриваються і інші факультети, зокрема юридичний – у 1835 році. Юридичний факультет був дуже популярним, про що свідчить кількість студентів (351).

Навчальні плани підготовки студентів приймалися факультетами. За словами М. Владимирського-Буданова, викладачі та предмети закріплювались по курсам вельми точно, а саме: на 1-му курсі студенти юридичного факультету повинні були вивчати енциклопедію законодавства, римське право та російське державне право; на 2-му курсі – російське державне право та межові закони, закони державного благоустрою; на 3-му курсі – кримінальне право, яке складалося з історії, теорії, судочинства та поліцейського права, а також статuti щодо казенного управління і статuti про повинності; на 4-му курсі викладалися додаткові предмети, такі як російська історія, історія середніх віків, філософія.

Важливий внесок у розвиток юридичної освіти і науки на західноукраїнських теренах здійснив університет Франца-Йосифа у Чернівцях заснований 31 березня 1875 року [10, с. 30]. Юридичний факультет створювався за моделлю юридичних факультетів в університетах Австро-Угорської імперії.

Наступний етап розвитку юридичної освіти пов'язаний із радянським періодом, коли була реорганізована система вищої професійної освіти. Радянська влада зробила досить багато для становлення і розвитку освіти й науки в Україні. Середня і вища освіта стала масовою й доступною для усіх дітей в Україні. Значно виросла кількість вищих навчальних закладів у країні. Так, якщо до 1917 році їх було 29, то у 1938 році їх було вже 129. Якщо раніше центрами вищої освіти були тільки Катеринослав, Київ, Одеса, Харків, то у 1930 році такими центрами стали 28 міст республіки [6, с. 12].

В перше десятиліття радянської влади зберігся дореволюційний спосіб отримання вищої юридичної освіти – лише на денній формі. Однак зміни цілей вищої освіти, а саме необхідність навчання партійного та радянського активу неминуче призвело до значних змін. Були відмінені обмеження при вступі до вищих, пов'язані із соціальним походженням абітурієнтів, а також встановлена нова система керівництва вищою школою, введена заочна форма навчання тощо. Так, в жовтні 1927 р. в МДУ було створено бюро заочної освіти з навчальним планом, розрахованим на чотирирічний термін навчання. Однак заочна освіта в даний період робила лише перші кроки, та згодом перетворила її на саму масову форму підготовки юристів.

З 1931 року почалась реорганізація вищої юридичної освіти. Вона виводилась із складу університетів і ставала прерогативою самостійних навчальних закладів – інститутів. Так, був створений Саратовський інститут радянського права та ін. Юридичні інститути поступово втрачали значення наукових центрів. На кафедрах деяких із них в 30–40-х роках не працювало жодного доктора юридичних наук, кандидати юридичних наук біли скоріше виключенням, ніж правилом, центральною фігурою педагогічного процесу вважався старший викладач без наукового ступеня. Збірники наукових праць виходили із періодичністю один раз на десять років. Паралельно із вузівською підготовкою існувала система прискореної підготовки юридичних кадрів в юридичних школах, для яких створювались спеціальні підручниками, котрі давали досить незначний об'єм знань в сфері права. На Україні були відновлені юридичні школи в Одесі, Харкові та Києві.

Юридичні школи були орієнтовані на підготовку народних суддів, прокурорів, їх помічників та народних слідчих. Випускники юридичних шкіл не могли розраховувати на юридичну роботу більш високого рангу. При цьому працівники органів юстиції надавали перевагу випускникам юридичних шкіл, а не вищих навчальних закладів. Це відбувалося з декількох причин. По-перше, в юридичних школах навчалися особи, які, як правило, вже працювали в органах юстиції. По-друге, освітній рівень юристів цілком відповідав ступеню підготовки випускників юридичних шкіл. Малограмотне керівництво не бажало брати на роботу працівників з вищою юридичною освітою. По-третє, викладання в юридичних школах було орієнтованим на практику і переважно відповідало потребам радянської юстиції. Керівники органів юстиції, на словах всіляко вітали підвищення освітнього рівня своїх працівників, в той же час тихо «видавлювали» молодих дипломованих спеціалістів із правоохоронної системи.

Війна 1941 року та німецька окупація на декілька років зупинили розвиток вищої освіти в Україні. Усі вищі навчальні заклади були евакуйовані у східні райони СРСР і тільки в кінці 1943 року почали повертатися в рідні міста. Почався наступний етап розвитку вищої освіти в Україні.

У післявоєнний період Україна потребувала багато фахівців з вищою освітою задля відновлення зруйнованого народного господарства. Однак брак коштів, фінансування привело до того, що у 1946 році була прийнята постанова про розвиток заочної освіти для молоді, яка бажала здобути спеціальність без відриву від виробництва. Завдяки цій постанові у 76 вузах республіки почали діяти заочні відділення. Слід сказати, що якість заочної форми навчання істотно поступалася стаціонарній формі, але в ті роки головним було ліквідувати дефіцит кадрів з вищою освітою [4, с. 96].

У юридичних вузах з 1954 р. було введено єдину спеціальність «правознавство» та затверджений новий навчальний план, спрямований на підвищення рівня загальнонаукових та загальноюридичних знань випускників. Разом з тим, навчальний план передбачав й отримання більш поглиблених знань по одному з напрямків юриспруденції.

Досліджуючи періодизацію історії розвитку юридичної освіти та науки в Україні, О. Корольов зазначає, що із приходом до влади М. Хрущова розпочався новий етап розвитку юридичної науки та освіти. Кошти стали вкладатися у розвиток наукових досліджень, народну освіту, сільське господарство, соціальну сферу тощо. У суспільному житті був розв'язаний культ особи Й. Сталіна, а в юриспруденції – А. Вишенського, зросла роль права в регулюванні суспільних відносин, було вжито заходів щодо відновлення законності та правопорядку, здійснена друга кодифікація радянського законодавства. Зміни на краще відбулися і в розвитку юридичної освіти в Україні: у вищих юридичних навчальних закладах збільшився контингент студентів, зросла кількість кафедр, кількість

захищених кандидатських та докторських дисертацій, розширилась підготовка педагогічних кадрів, відбулася демократизація навчального процесу та управління навчальними закладами. Були підготовлені та видані нові підручники й навчальні посібники для юридичних вузів, зокрема й українською мовою. На початку 60-х років в Україні сформувались юридичні наукові школи, які можна визначити як центри проведення фундаментальних досліджень у галузі правознавства, що здійснюють також успішну підготовку студентів, аспірантів та докторантів [5, с. 298].

Із середини 70-х рр., коли вузький (статичний) нормативізм почав здавати свої позиції та відбулися помітні процеси перетворення праворозуміння в загальній теорії та галузевих науках, вчені вищої школи почали орієнтуватися на експериментальний пошук адекватних форм навчання, спрямованих на забезпечення індивідуального та практичного підходу. Проблема пошуку оптимального балансу між теорією та практикою в цей період стає однією з головних, змінивши вектор на рівень виявлення таких форм навчання, які були б адекватними змісту, цілям освіти та новим умовам співжиття. До другої половини 80-х рр. у радянській вищій школі уже було розроблено спеціальні методи професійно-діяльнісної підготовки спеціалістів для роботи в цих умовах, які отримали назву «методи активного навчання» (діалогові лекції, тренінги, рольові та ділові ігри, круглі столи, колоквіуми, імітаційні процеси, навчальні фірми тощо) [7, с. 14].

Наступний етап розвитку вищої освіти в Україні почався після проголошення її незалежності. У цей період в країні відроджується і впроваджуються кращі надбання та досягнення від систем радянської вищої освіти та країн Європи [4, с. 96].

З проголошенням незалежності України з'явилась можливість отримувати юридичну кваліфікацію і за напрямами підготовки через бакалаврат та магістратуру. Однак ця тенденція не змогла посісти належне місце в підготовці юристів, в зв'язку з тим, що не знайшла застосування на ринку праці і не була сприйнята навіть юридичними факультетами класичних університетів, які все більше дублювали прикладний тип підготовки юристів.

До класичних центрів юридичної освіти, котрі працювали фактично по попередньому держзамовленню, в цей період почала додаватися обширна мережа державних, недержавних, непрофільних закладів вищої освіти, їх філій та представництв, які після державної акредитації почали видавати такий самий диплом, як і знані та відомі вітчизняні юридичні заклади вищої освіти.

За цей період суттєво був оновлений зміст навчального процесу, в арифметичній прогресії розширилась методологічна та історикознавча база юридичної підготовки, укріпилась матеріально-технічне забезпечення освітнього процесу.

Діюча система юридичної освіти призвела до значного збільшення юридичних кадрів. Непрофільні, недержавні заклади вищої освіти, хоча і не на досить задовільному рівні забезпечували процес підготовки юридичних кадрів, але забезпечили в цей період гостру потребу суспільства в юридичних кадрах.

В. Опришко поділяє заклади вищої освіти, що здійснюють підготовку юристів в Україні, на три групи:

1) класичні університети – Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Львівський національний університет імені Івана Франка, Національний університет «Києво-Могилянська академія», Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Донецький національний університет, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, Сумський державний університет, Ужгородський національний університет, Чернівецький національний універ-

ситет ім. Ю. Федьковича, Закарпатський державний університет тощо;

2) профільні юридичні заклади вищої освіти – Національний університет «Одеська юридична академія», Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Академія адвокатури України, Київський університет права Національної академії наук України, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ тощо;

3) непрофільні заклади вищої освіти – технічні, економічні, педагогічні, транспортні та інші заклади. Варто відзначити, що з-поміж вищів, які нині випускають юристів, значну частину складають так звані непрофільні та інші [8, с. 10–12].

Сьогодні вища юридична освіта в Україні перебуває на шляху свого суттєвого реформування. Цей процес передбачає багато нововведень, але вони є предметом іншого дослідження.

Висновки. Отже, розгляд історіографії становлення вищої юридичної освіти на українських землях дає підстави стверджувати, що цей період характеризується активним розвитком: створююся чисельні навчальні заклади, формується юридична еліта. Водночас, підсумовуючи все вищесказане, хотілось би відмітити, що результативність реформування вищої юридичної освіти на сучасному етапі дозволить досягнути позитивних результатів, якщо політика в сфері якості вищої освіти визначить основні напрями, котрі в нинішніх умовах дозволять зберегти раніше досягнутий рівень якості освіти, підняти її на нову сходинку, що відповідає потребам українського суспільства та держави. До таких напрямів може відноситься послідовна та системна інтеграція юридичної освіти з наукою та практикою. В основі вітчизняної моделі вищої юридичної освіти завжди лежало два ключових принципу – фундаментальність та опора на наукові школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар Н. А. Особливості отримання юридичної (правничої) освіти в Україні (XVII – початок XX ст.). *Приватне і публічне право*. 2018. № 1. С. 3–8.
2. Венедиктов В. С. Парадигма сучасної юридичної освіти в контексті Болонського процесу. *Право і безпека*. 2004. Т. 3. № 4. С. 14–17.
3. Горяга О. В. Процес становлення юридичної освіти на українських теренах. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.). Одеса: Гельветика, 2018. С. 101–104.
4. Король А. Вища освіта України: етапи розвитку. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2016. № 1. С. 93–97.
5. Корольков О. В. Періодизація історії розвитку юридичної науки та освіти в Україні (1920–1921). *Юридична наука та освіта: історія, сучасність, перспективи*: матеріали ІХ історико-правової конференції (м. Рівне, 6–8 червня 2003 р.). Київ. 2004. С. 296–303.
6. Кривчик Г. Г. Вища школа і Болонський процес: Конспект лекцій. Дніпропетровськ: ПДАБА, ДРІДУ, 2008. 34 с.
7. Лоджук М. Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса: Фенікс, 2015. 328 с.
8. Опришко В. Ф. Особливості підготовки юристів у непрофільних вищих навчальних закладах України: сучасний стан і шляхи подальшого розвитку. *Правове регулювання економіки*. 2013. № 13. С. 6–27.
9. Тимкович І. І. Юридична освіта як елемент правової системи України. *Юридичний вісник*. 2016. № 4 (41). С. 54–58.
10. Чернівецький університет. 1875–1995: Сторінки історії. Чернівці: Рута, 1995.